

جیابوونه وهی هه ریمی کوردستان له دهوله تی عیراق وهک یه کیک له ریگا چاره کانی کی شه کان

تویژینه وهیه کی شیکاری به راوردکارییه له ژیر رۆشنایی یاسای گشتی نیوده وهله تی و ناوخوییدا

The separation of the Kurdistan Region of Iraq from the Iraqi state as one way to solve the problem
(Analytical study in the light of international and internal law)

مامؤستا دکتور شاری خالد مه عروف

به شی یاسا / فاکه لئی یاسا و په یوه ندییه نیوده وهله تیه کان / زانکوی سوران

Sh.nanakaly@gmail.com

پوخته

معلومات البحث

له م تویژینه وهدا که به ناوینشانی (جیابوونه وهی هه ریمی کوردستان له دهوله تی عیراق وهک یه کیک له ریگا چاره کی شه کان) باسمان له چه مکی جیابوونه وه و جوره کانی کردوه، پالپشت به دهقه یاساییه نیوده وهله تیه کان و نیوخوییه کان، له پاشان تشک خراوه ته سه ره کاره کانی، یاسایی، ئابووری و سیاسی وهک پالنه ریک که پال به هه ریمی کوردستانه وه ده نیت بو جیابوونه وهی له دهوله تی عیراقی فیدرال، دواي ئه مه ش باسمان له ريفراندم کردوه وهک ئامرازکی ئاشتیانه ی گونجاو له گه ل پرهنسیه دیموکراسیه کان وبنه ما یاساییه کان بو گه یشتن به و ئامانجه ی که ببیتته هو ی چاره سه رکردنی کی شه چهق به ستوه کانی نیوان حکو مه تی هه ریم و دهوله تی عیراقی فیدرال وه هه روه ها هه لسه نگاندنی یاسایی به گویره ی بنه ما کانی یاسای نیوده وهله تی و ناوخوی (ده ستوری عیراق 2005) بو ئه نجامدانی ريفراندم، به مه به سستی سه ره خویی بوونی هه ریمی کوردستان و مافی جیابوونه وهی تاکلايه نه ی له دهوله تی عیراق، وهک ریگا چاره یه ک بو چاره سه ری کی شه کان و رزگار بوون له م دوخه ی ئیستا گه لی کوردستان تیایدا ده ژی.

تاریخ البحث:

الاستلام: ٢٠١٨/١/٣

القبول: ٢٠١٨/١/٢٩

النشر: شتاء ٢٠١٨

Doi:

10.25212/lfu.qzj.3.1.02

الكلمات المفتاحية:

The Iraqi Constitution, 2005, Political and Legal Reasons, Independence, Right of Separation, Decisions of the International Court of Justice, Universal Declaration of Human Rights, International Treaties

پيشه كى

رىفراندومى كوردستان بوسه ربه خوڤى زور نزيكه له چه ندين نموونهى ترى وولاتان كه نه نجاميان داوه و سه ربه خوڤيان به ده ست هيناوه، وهك جيابوونه وهى سلوفاڤنيا له يوغسلاڤيا له سالى 1992، ته ته رستان له روسيا له سالى 1991، و بوسنه و هرسك له يوغسلاڤيا له سالى 1992، مه قدونيا و جورجيا و مونتينيگرو له سربيا له سالى 2006.

گومان له وه دا نيه كه ئامانجى ريڤخراوى نه ته وه يه كگرتوه كان به رقه رار كردنى ناشتى و ئاسايشى نيوده وه له تيه له جيهاندا. هه ربويه ده بينرى له ميساقى نه ته وه يه كگرتوه كان له چه ندين ماده و بره گه دا جهخت له مافى ميلله تانى بى ده وه له ده كاته وه بو سه ربه خوڤى بوون و به ده وه له تبوون، كه له ميانه ي مافى چاره ي خوڤوسين باسكراوه وه له م نه زمونان هى كه به رجه سته كراوه به گشتى ده توانين بلين پولين كراوه بو دوو جور: يه كه ميان كه پيان ده وترى هه ريمه داگيركراوه كان (الاقاليم الإستعماريه) كه مادده ي (73 و 74) ي چارتى نه ته وه يه كگرتوه كان و بريارى ژماره 1457 ي خولى 14 ي سالى 1959 ي كومه له ي گه لان باسى ده كات. جورى دووم ئامازه به و ميلله تانه ده كات كه له لايهن ده وه له تيكي ناوخوڤى داگيركراون و مافه كانيان پيشيل كراوه وهك نيوان ئه ريتيريا و ئه سيوبيا و سودان و خواروى سودان، ته يمور و ئه نده نووسيا و ته يمور و سربيا. حاله تى ئه مروى ميلله تى كوردش كه ريفراندومى بو سه ربه خوڤى كرد، ده كه ويته چوارچيوه ي جورى دووه مى ئه م پولينه ي كه باسكرا. به لام پرسيار ليره دا ئه وه يه كه ئايا هه ريمى كوردستان به گوڤره ي ياساى نيوده وه له تى گشتى و ياساى ناوخوڤى ده توانيت جيا ببه تته وه له ده وه له تى عراق؟ وه ئايا جيابوونه وه له عراق ئه و كيشه چه ق به ستوانه ي له نيوان هه ريمى كوردستان و ده وه له تى عراق فيدرالدا هه يه چاره سه ر ده كات؟

مه به ست له نووسينى ئه م توڤينه وه يه دوڤينه وه ي ريگا چاره سه ريكي ياساييه له روانگه ي ياساى نيوده وه له تى گشتى و ياساى ناوخويدا بو ئه و گرفت و كيشانه ي كه چه ندين ساله له نيوان ده وه له تى عراقى فيدرال و حكومه تى هه ريمى كوردستاندا هه يه، ئه ويش له ريگاي جيابوونه وه ي هه ريمى كوردستان له ده وه له تى عراق فيدرال.

گرنكى توڤينه وه كه برىتیه له دوڤينه وه ي چاره سه ريكي ياسايى و گونجاو له م باروودوخه ي ئه مروى كه هه ريمى كوردستان پيادا گوزهر ده كات به هيوای ئه وه ي كه ده سه لاتدارنى هه ريمى كوردستان سوودى لى ببينن وه بتوانم كه ليتيك له كتبخانه ي ياسايى به زمانى كوردى پر بکه مه وه.

كيشه ي توڤينه وه كه برىتیه له وه ي كه ئايا ياساى نيوده وه له تى گشتى و ياساى ناوخوڤى عراق (ده ستورى هه ميشه ي عراق سالى 2005) ريگه ده دات كه دواى ئه نجامدانى ريفراندوم هه ريمى كوردستان جيا ببه تته وه له ده وه له تى عراق فيدرال؟ بو

دىراسهت كردنى ئەم پرسه به پئوىستمان زانى كه شىكارو راقهى ياساى بو ئەو دۆخه بكهين پالپشت به ياساو پرهنسىپهكانى ياساى گشتى نىودهولتهتى وه ئاماژه كردن به راو بوچوونى بىرمهندانى ياساى نىودهولتهتى گشتى و بهراوردكردنى دۆزى مىللهتى كورد به دۆزى مىللهتانى ترى جيهان، لهلايهكى تر ئاماژه كردن به ماده ياساىهكانى ياساى دهستورى عىراق 2005 بو جارسهركردنى كيشهكان و دروستكردنى دهولتهتى كوردستان. وهپلانى تويزينهوهكهمان دابهش كردوو بهسەر ئەم تهوهرانه وهك لهخوارهودا هاتوو:

بهشى يهكه م: ماناى مافى جىابوونهوه

تهوهرى يهكه م: پىناسهى مافى جىابوونهوه

تهوهرى دووه م: جوړهكانى مافى جىابوونهوه

بهشى دووه م: هوكارهكانى جىابوونهوهى ههريمى كوردستان له دهولتهتى عىراقى فیدرال

تهوهرى يهكه م: هوكاره ياساىهكان

تهوهرى دووه م: هوكاره ئابوورى و سياسىهكان

بهشى سىيه م: مافى جىابوونهوهى ههريمى كوردستان له دهولتهتى عىراقى فیدرال

تهوهرى يهكه م: مافى جىابوونهوهى ههريمى كوردستان بهگويزهى ياساى نىودهولتهتى گشتى

تهوهرى دووه م: مافى جىابوونهوهى ههريمى كوردستان به گويزهى دهستورى عىراقى سالى 2005.

لهكوئايى تويزينهوهكه كوتا و پيشنيارو دهره نجامه كانمان خستوته روو بههيوای ئەوهى كه سوود بهخش بيت.

بهشى يكم

ماناى مافى جىابونهوه

جىگای ناماره بى كردنه مه بهست له دهسته واژهى جىابونهوه له م توژینه وهیه، جىابونهوهى هه ریمه كانه له دهوله تى داىك وه دروست كردن و بنیات نانى دهوله تىكى سه ربه خوویه، وه مافى جىابونهوه به رجهسته ده بىت له رىگای براكتیزه كردنى مافى چارهى خوونوسىن، هه ر بویه واپیویست دهكات ئەم بابته دابهش بكهىن بۆ دوو ته وه ر له یه كه مدا باس له مافى چارهى خوونوسىن ده كه یه وه له ته وه رى دو هه م جو ره كانى مافى جىابونهوه باس ده كه یه ن.

ته وه رى یه كه م: پیناسه ی مافى جىا بونهوه

جىگای باسه بۆ نه وه ی پیناسه ی مافى جىابونهوه بكهىن ده بىت له پىشدا بزانىن مافى چارهى خوونوسىن چیه؟ و چى ده كه یه نىت؟ له بهر نه وه ی پراكتیزه كردنى مافى چارهى خوونوسىن ده ره نه نجامى جىابونهوه ی لى ده كه وىته وه .

په یدابونى مافى چاره خوونوسىن ده كه رىته وه بۆ كو تا چاره گى سه ده ی هه ژده م كه له چارنامه ی سه ربه خووى نه مریكى له 4-7-1776 وه له چارنامه ی هاوولاتی فه ره نسى له سالى 1789 ناماره ی پىكراوه ، وه له سه ر ئاستى نىوده وه له تى بویه كه م جار ئەم مافه بوه بنه مای به ستنى چه ندین رىكه وتننامه ی نىوده وه له تى له نىوان ولاتاندا، هه ره كه رىكه وتننامه ی پارىس 1859، به رلین 1876 كه له ده رنجامى بووه هوى جىابونهوه و سه ربه خو بوونى چه ندین وولاتى وه ك رومانیا و سربىا و چىاى ره ش. له سه ره تائى سه ده ی بیسته م ئەم مافه بوه جىگای پىشبركى له نىوان سه ركرده كانى وولاته زله یزه كاندا ، وه رولىكى كارىگه رى هه بوو له سه ر پىشخستن و جىگىر كردنى ئەم مافه . به لام نه وه ی جىگای ناماره پىكردنه ئەم په رهنسىبه زىاتر پوخاسارىكى سىاسى هه بوو له سه ر ئاستى نىوده وه له تى تا وه كو كو تاى هاتنى شه رى چه نگی جیهانى دووم ئىنجا قوناغى به یاسا كردنى ئەم په رهنسىبه ده ستنى پىكرد ، ئەمه ش پاش نه وه ی ده قنوس كرا له مىساقى رىكخراوى نه ته وه یه كگرتوه كان .

¹ عبدالرحمن زىبارى، الوضع القانونى لإقليم كوردستان العراق فى ظل القانون الدولى العام، مؤسسة موكرىانى للطبع والنشر، 2002، اربىل، ص 327.
² سه رۆكى نه مریكای نه وكات (ویلسن) له یه كىك له و چوار خاله ی پىشكه شى كو نگرىه ی وولاته كه ی كرد له سالى 1918 جه خت له سه ر مافى چاره ی خوونوسىن ده كاته وه . بوژىاتر زانىارى بروانه: ابراهىم على كرو، مبدأ حق تقرير مصير الشعوب والاستفتاء عليه ، كوردستان العراق نموذجا، رساله ماجستىر غىر منشوره، كلىة العلوم السىاسىة، جامعة صلاح الدین، اربىل، 2006، ص 34.

³ عبدلفتاح عبدلرزاق محمود، الاعلان عن الدولة، اطروحة دكتورا. مقدمة الى كلىة القانون و سىاسة، جامع صلاح الدین، اربىل، 2007، ص 201
⁴ بروانه برگه ی (2) له مادده ی (1) وه مادده ی (55) هه ره وه ها برىارى كو مه له ی گشتى له نه ته وه یه كگرتوه كان ژماره (1514) له 1960/12/24

ياساناسان تاوهكو ئىستا كۆك نىن لهسەر پىناسهيهكى ديارىكراو بۆ مافى چارهى خۆنوسىن چ له پووى سياسى يان ياسايى، بۆيه لىرهدا به پىويستى دهزانم كه ئاماژه به چەند پىناسهيهك بکهين بۆ زياتر رونکردنهوهى ناوهروكى ئەم مافه .

ئىنسكلوپىدياى بهرىتانى مافى چارهى خۆنوسىن پىناسه دهكات دهلىت، برىتیه له (هموو گهلىك به ئازادى مافى دهست نىشان کردنى حوکمهت و سىستهمى سياسى و شارستانى خۆى ههيه كه لهگهڵ پىوستيهكانى ئەو بگونجىت) هەر له م پوانگهيهوه ياساناسى روسى (كوفاليت) دهلىت (به گویرهى مافى چارهى خۆنوسىن ،هەر نهتهويهك خۆى برىار لهسەر چارهنوسى خۆى دهكات چ به لکاندن يان جىابونهوه بيت،وه له روانگهى ياساى نيودهولهتى گشتى هاوچهرخ مافى چارهى خۆنوسىنى گهلان دهبيت دوور بن له ههموو جوړه لکاندنكى نهخواراو ياخود به بهكارهينانى هیز به مهبهستى هيشتهنهوه گهلان له چوارچىوهى وولاتىكى بيانىدا، يهكىتى خاكي هاولاتيهك دهبيت پشت به ئازادى نهتهوهوه گهلانى چوارچىوهى ئەم وولاته ببهستىت) .

له لايهكى تر ياساناسى نهرويجى دهلىت مافى چارهى خۆنوسىن برىتیه لهوهى كه (هموو گهل و نهتهويهك بهبى ههرهشهو دهستپوهردانى دهرهكى و بهشيوهيهكى ئازادانه ستاتوى سياسى خۆى ديارى بکات دهولهتانىش له سهريانه به گویرهى ياساى گشتى نيودهولهتى و بهلگهنامهى نهتهويهكگرتوهكان ريز له م مافه بگرن . هەر له مبارهيهوه (لبنين) دهلى (مافى چارهى خۆنوسىنى گهلان واته جىابونهوهى سياسى گهلان له دهزگا نهتهويهكانى بىگانه و دامهزاندنى دهولهتى نهتهوهى سهربهخۆ . ههندىكى تر دهلىن ئەو مافهيه كه ياساى نيودهولهتى دهپيارىزىت ،چونكه ئەو مافه بۆ ئەو گهلانه برىاردراوه كه هيشتا ژىر دهستن يان له ژىر داگرى بىگانه ياخود دهولهتیک يان چەند دهولهتیک بهسهريان زاله.⁹ ههندىكى تر له ياساناسان دهلىن مافى چارهى خۆنوسىن برىتیه له (مافى ههموو گهلىك كه بارى ياساى و دهستورى و پهيوهندى نيودهولهتى خۆى ئازادانه ديارى دهكات بهپى بهرژهوهنديهكانى و پابهندبون به بنهماكنى ياساى گشتى نيودهولهتى) ، پاش خستنهرووى ئەم پىناسانهى سهروهه سهبارهت به مافى چارهى خۆنوسىن دهگهينه نهجامیک كه دهرهجامى پراکتيزه کردنى ئەم مافه دهبيت هوى جىابونهوه ، كهواته پرسىار لىرهدا ئەوهيه كه ئايا مافى جىابونهوه چيه ؟

جىابونهوه واته دهرچوونى بهشیک له ههريمى دهولهتیک له ژىر سهروهى دهولهتى دايك بهئامانجى بنىاتنانى دهولهتیکى نوى، وه بۆ ئەوهى وولاتىكى نوى بنىاتبنرى پىويسته ههموو رهگهزه ياسايهكانى تىدابىت بۆ دروست بوونى دهولهت، وه دهولهتى

⁵ . محمد عمر مولود، فیدراليهت و دهرفتهى پىادهکردنى له عىراق، دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهى ئاراس چاپى يه كه م ههولير 2006 ل 151
⁶ کارزان عزت حسن، اساس القانون الدولى لىق الشعب الكوردى فى تقرير المصير، رساله ماجستر مقدمه الى كليه القانون بجامعة السليمانيه 2007، ص 107

⁷ . مارف عمر گول كيشى كه سايهتى نۆ نهتهوهى گهلى كورد، چاپى سهنتهري لىكۆلىنهوهى سزاتيجى كوردستان، سلیماني، 2005، ل 34.

⁸ عبدالرحمن سليمان الزيارى، مصدر سابق، ص 346

⁹ . سعيد عبدالرحمن زيدان قاسم، تدخل الامم المتحدة فى النزاعات المسلحة غير ذات طابع دولي، دار الجامعة الجديدة، الاسكندرية، 2003، ص 212.

¹⁰ . سعيد عبدالرحمن زيدان قاسم، مصدر سابق، ص 228.

دايك له توانای دانه بیټ كهوا له دهولته تی نوی بکات پاشگه ز ببيته وه له برياره کانی . هندیك له ياساناسان له روى ميژويه وه باس له وه دهكهن كه جيابونه وه يه كيك له له ريگا باوه كان بووه له دروست كردنى دهولته له سهدهى بيستم، چندين دهولته له ريگای جيابونه وه دروست بوون به تايبه تی پاش كوتايى هاتنى داگرکر ، به لام له م رايه ی سهروه دا ده بينين تيکه لاوييک هه يه له نيوان جيابونه وه سهريه خوئی. جيابونه وه واته پارچه پارچه كردنى هريمی ولاتيک (دهولته تی دايك) به لام سهريه خوئی واته زرگار بوون له له ژير دهستی داگرکر. هه بويه مافی جيابونه وه زوربه ی جار له دهره نه نجامی پراکتيزه كردنى مافی چاره ی خونوسين ديته كايه وه.

ته وه ری دوهم: جوړه کانی مافی جيابونه وه

جيگای باسه له نه نجامی نه و پرووداوانه ی که باس کراوه ده بينين دوو جوړ له مافی جيابونه وه هه يه که شيوازيکیان جيابونه وه ی ناشتيانه يه وه نه وه ی تريش به ريگای زوره ملی ، هه روهك له خواره وه دا باسيان دهكهن.

1 - مافی جيابونه وه ی ناشته وای

له سه ر ناستی نيوده ولته تی ده بيندري که چندين حالات هه يه که هريمه کان له دهولته فیدراليه کان جيابونه ته وه به ريگای ناشتی و دوور له شهر و گرزی، نمونه ش هه روهك جيابونه وه ی سه نغافوره له ماليزيا له سالی 1965 وه هه روه ها هه لوه شانده وه ی يه كيه تی سؤفيه تی پيشوو بو 15 دهولته تی تر سالی 1991 ، وه هه روه ها جيابونه وه ی له چيکسلوفاکيا له سالی 1993 وه جيابونه وه ی چيای رهش له سيبريا پاش نه نجامدانی ريفراندوم له سالی 2006.

کاتيک شروقه و تويزينه وه له م حاله تانه ی سهروه وه دا دهكهن نه وه مان بو دهره دهكويته که جيابونه وه ی نه وه ريمانه له وولاته فیدراليه کان ناگه ريته وه بو نه وه ی که هوکاري جيابونه وه که نه مه يه که سيستمی هوکورانی له م ولاتانه دا فیدراليه ، به لکو هوکاره که له زوربه ی حاله ته کان دهگه ريته وه بو جياوازی فه رهنگی کلتوری و نايینی که وای کردوه نه توانري پيکه وه ژيان له چوارچيوه ی دهولته تيک به ريوه بچيت، نه مه له لايه ک، وه له لايه کی تر جياوازی نادادپه روه ری دابه شکردنی داهاتی دهولته به شيوه يه کی عاديلانه به سه ر هريمه کان پالنه ريکی تر بووه بو جيابونه وه ی هريمه کان له دهولته تی دايک.

نه م نمونانه ی سهروه وه که نامارهمان پيکرد، زوربه يان هاوته رييه له گه ل بارودوخی نه مروی دهولته تی عيراقی فیدرال که پيايدا دهروات، که نادادپه روه ری له دابه شکردنی داهاته کانی دهولته تی عيراق ده بينري. نه مه ش بوته هوی نيگه رانی دانيشتوانی

11. د. عبدالواحد محمد الفلو، القانون الدولي العام، دار النهضة العربية، القاهرة، 1994، ص 148.

12 - Peter Radan, Post-Secession International Borders: A Critical Analysis.

www.austlii.edu.au/journals/MULR/2000/3.html

هەرىمى كوردستانى عىراق بەهەموو پىكهاهه كانىه وه . وه بۆ دووركه وتنه وه له توندوتىژى و شهر و ئاشوب ههروهه ها بۆ يه كلایى كردنه وهى كىشه كانى باشتىن رىگه گرتنه به رى شىوانى ئاشته واييه له رىگه ئامرازىك بۆ گه يشتن به ئامانجه كانى كه ئه وىش پرۆسهى رىفراندۆمه بۆ ئه وهى هەرىمى كوردستان بتوانى جىابىيه وه له دهوله تى عىراق و ههروهه دوو دراوسىى باش رهفتار له گه ل يه كتر بكن له داهاتوو له به ره وهى قولایى ستراتیجىه تى عىراق دهوله تى كوردستان ده بىت وه به پىچه وانه وه ش .

2- جىابونه وهى زۆره ملئى يان به زۆرى (القسرى)

ئهم شىوانه هه له مئژوودا نمونهى هه يه وهك جىابونه وهى رۆژه لائى پاكستان (بهنگلادىش) له سالى 1971 له دهوله تى پاكستانى فیدرالى ئه وكات، پاش روودانى شه رىكى خوئناوى له نىوانىندا كه ژماره يكى زۆر قورىانى لىكه وته وه، به لام پاش كۆتايهاتنى شه ر، دهوله تى بهنگلادىشى سه ربه خۆ له دهوله تى پاكستانى فیدرالى دروست بوو. ههروهه به هه مان شىوانى زۆره ملئى، پاش شه رىكى قورس يوغسلافىاى پىشوو له سالى 1991 هه لوه شاهيه وه و پىنج دهوله تى ترى لئى كه وته وه هه ر يه كىك له وه له تانه به شىك بوون كاتى خۆى له دهوله تى يوغسلافىا له سالى 1991. ¹³ لیره دا جىاوازيه كه به دى ده كرىت له نىوان پالنه ره كانى جىابونه وهى ئاشته واى له گه ل جىابونه وهى زۆره ملئى، ئه وىش برىتیه له وهى كه زۆره ي حاله ته كانى جىابونه وهى ئاشته واى له ولاته فیدرالىه كان پووده دات، به لام جىابونه وهى زۆره ملئى زياتر له م ولاتانه ده بىت كه سىسته مى حوكمرانى تىايدا دىكتاتوریه و تاكه حىزبىك ده سه لائى سىاسى و حوكمرانى ده وله تى به ده سته و بالئى كىشاوه به سه ر هه موو جومگه كانى به رۆه بردنى ده وله ت، ههروهه يوغسلافىاى پىشوو وه ده وله تى عىراقى پىش سالى 2003 ، كه چه ندىن شۆرش كرا له ناوه راست و باشوور و باكورى عىراق بۆ رزگار بوون له رژىمى دىكتاتورى سه دام حسىن ¹⁴.

¹³ AnnL Griffiths, Handbook of federal countries, from of federation 2005,p242

¹⁴ باشتىن غوونه راپه رىنى گه لى عىراق بوو له شاره كانى عىراق له سالى 1991 ده زى رژىمى سه دام حسىن.

به شی دووهم

هۆکاره کانی جیابونه وهی هه ریمی کوردستان له دهوله تی عیراق فیدرالی

جیگای ناماژه پیکردنه که ژماره یه ک پالنه ر بوه هۆکاری داواکردنی هه موو پیکهاته کانی گه لی کوردستان له هه ریم بو جیابونه وه له دهوله تی عیراق به مه به سستی سه ره به خۆبوون . له م به شه ی توژی نه وه که مان باس له هۆکاره یاساییه کان ده که یه له ته وه ری یه که م وه له ته وه ری دووهمیش باس له هۆکاره ئابوری و سیاسییه کان ده که یه .

ته وه ری یه که م: هۆکاره یاساییه کان

پاش روخانی رژی می عیراق له سالی 2003 هه موو پیکهاته کانی گه لی عیراق هه لسان به نووسینه وه ی ره شنووسی ده ستووریک ، که زامنی مافی هه موو پیکهاته کانی گه لی عیراق بکات ، پاش نه نجامدانی نه م کاره ، ره شنووسه که ده نگی له سه ر درا له لایه ن گه لی عیراق له 31 کانوونی دووهمی 2005 وه په سه ندکرا . گومان له وه دا نیه که ده ستوری هه می شه ی عیراق سالی 2005 به باشترین ده ستوور داده نریت به به راوردکردن له گه ل ده ستووره کانی پیش خوی سه ره رای نه و که م و کورتیا نه ی تیایدا به دی ده کریت، سه بارت به زامن کردنی مافی پیکهاته کانی گه لی عیراق، له بهر نه وه ی بوه هو ی وه چه رخانیکی میژوی له گورینی سیسته می حوکمرانی له عیراق له ده وله تیکی ساده ی یه گگرتوی تاک حزبی دیکتاتوری بو ولاتیکی فیدرالی له سه ر بنه مای هاوبه ش(شراکه) و په زامه ندی (توافق) به ریوه بچیت. به لام پاش نزیکه ی 12 سال تیپه ربوون به سه ر دانانی ده ستوری 2005 بالی زۆرینه ی شیعه مه زه ب به هه مان عه قلیه تی رژی میه کانی عه ره بی عیراقی پیشوو بیریان ده کرده وه و ده ستیان به سه ر زۆریه ی جومگه کانی ده وله ت داگرت به بی گویدان به پرینسیپی شه راکه ت و ته وافق.

پیشل کردنی ده ستوور پالنه ریکی زۆر به هیز بوو که وا له گه لی کوردستان بکات بیر له ریگا چاره یه کی ئاشتیانه بکاته وه بو دریا زبوون له م کیشه چه ق به ستوانه ی که چه ندین سال بوو گه لی کوردی پیده چه وسینرایه وه له ژیر زۆر ناو ناتۆره ی جیا جیا، که ده توانین بلین کیشه کانیشی به روون و ئاشکرا دیارن، که بریتین له جی به جینه کردنی و پیشیل کردنی زیاتر له (50) ماده ی ده ستووری له لایه ن حکومه تی عیراق که گرنگترینیان نه مانه ی خواره وه ن.

1 پیشیل کردنی و جیبه جی نه کردنی ماده ی (140) له لایه ن حکومه تی عیراقی فیدرال سه بارت به گه پانه وه ی نه م ناوچه کوردنشینانه ی که به ناوچه جیناکۆکه کان ناوی هاتوه له ده ستوری 2005. که ده بوايه حکومه تی عیراقی فیدرال

15 لیژنه ی نووسینی ره شنووسی ده ستوری عیراقی 2005 پیکهاتبوو له (15) نه ندام، شیعه ی عه ره بی (15) نه ندام، کورد (8) وه (4) نه ندام که نوینه ری تورکمان و ئاشوری و کریستان و یه زیدیه کانی ده کرد.

16 بدور زکی احمد والاخرون، م أرق الدستور، مرکز الدراسات الاستراتيجية، بیروت، 2006، ص 129

پالپشت به مدهى (58)ى ياساى به رىوه بردنى ده ولتى عىراق له قوناعى گواستنه وه كه پىويست بوله م ناوچانه له ماوهى 2005 تا وه كو 2012 راپرسى تىادا نه نجام درابوايه بو نه وهى هاوالاتىانى نىشته جىى نه م ناوچانه راي خويان بدن له سهر نه وهى كه نايا له گهل حكومه تى عىراق ده مینن يان له گهل حكومه تى هه رىمى كوردستان به لام له بهر نه وهى حكومه تى ناوه ندى عىراق دلنبا بو له وهى كه نه م ناوچانه له بنه رتدا خاكى كورده و زورىنهى كوردنشینه سهر راي به عه رب كرنى له لايه ن رىمى پىشووى عىراق^[١]، بوىه تاكو نووسىنى نه م توپزىنه وه به ش نه م ماده ده ستورىه پىشپل كراوه و جى به جىنه كرا له ژىر هىنانه وهى زور پاساواى ناياساى له لايه ن حكومه تى عىراقى فىدرال. له ده قى ماده دهى (140)ى ده ستورى 2005 دا هاتوو(يه كه م: ده سله تى راپه راندن هه نكاوى پىويست ده نىت بو ته واو كرنى جىبه جى كرنى پىداوىستىه كرنى ماده دهى (58) له ياساى به رىوه بردنى ده ولت بو قوناعى نىتقالى به هه موو بره كانه وه . دووم: به پرسى رىه تى له سهر شانى ده سله تى راپه راندنه له حكومه تى نىتقالىدا كه له ماده دهى (58) له ياساى به رىوه بردنى ده ولت له قوناعى نىتقالىدا ناماژهى پىكراوه، به رده وام ده بىت و ده كه وىته نه ستوى ده سله تى راپه راندنى هه لىژىردراو به گوپرهى نه م ده ستوره، بو نه وهى به ته واوى جىبه جى بىكرىت(ئاساى كرنه وه، سهر ژمىرى، له كو تايىدا نه نجامدانى راپرسى له كه ركوك و ناوچه كانى تر كه ناكوكيان له سهره، بو دىارى كرنى وىستى هاوالاتىان) له ماوه به كى دىارى كراودا كه له مانگى 2007/12 تپه رنه كات^[٢]. نه وهى تپىنى ده كرىت و ده توانىن بلىن جىبه جى نه كرنى نه م ماده ده ستورىه بوه

¹⁷ نه وهى نىستا ده گوزهرىت سهاره ت بهو زوم وسته مهى له گه لى كورد ده كرىت شتىكى نوى نيه به لكو نه وه درىزه پىده رى سىاسه تى حكومه ته يه كه له دواى يه كه كانى عىراقه هه روه كه له برىاره كانى حومه ته كانى پىشووى عىراقى به روون و ناشكرابى دىاره بو نموونه: مه رسومى ژماره كو مارى ژماره 33 كه ناماژه به گورىنى ناوى ناوچه كوردنشینه كان ده كات وه هه روه ها برىارى نه نجومه نى قىادهى سه وده ژماره (84/20) له 1977/1/20 هىنانى مىسرىه كان و جىنشىن كرنىان له شوىنى كورده كان وه برىارى قىادهى سه وده ژماره ((850) له 1988/11/27 تايه ت به گورىنى ره گه زنامه وه برىارى قىادهى سه وده ژماره (199) له 2001/9/6 كه ناماژه به وه ده كات هه ركورديك نه ته وهى خوى بگوزىت شالوى ته عربى نايگرىته وه .ماده دهى (58) له ياساى به رىوه بردنى عىراق له ماوهى گواستنه بو نه وه دانراوه كه چاره سهرى ناكاره سىاسىه كان بكات وه پاكنا و نه ژادى كه سىسته مى پىشووى عىراق په روهى ده كرد دزى گه لى كورد به هوى شالوه كانى ته عربى و راگواستن به زوره ملنى كورد و ناشور و توركمانه كانى پارىزگاكانى كه ركوك و دىاله و موسل و هه ولىر به مه به ستى كزىنى دىوگرافىاى نه م ناوچانه له به رزه وندى عه رب بو زىاتر بروانه:

شورش حسن عمر، حقوق الشعب الكوردي في الدساتير العراقية، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، السلمانية، العراق، 2005، ص 410.

¹⁸ ماده دهى (58) له ياساى به رىوه بردنى ده ولت له قوناعى نىتقالىدا له هه رسى بره كه بىدا باس له چاره سهر كرنى ناسه واره كانى سىاسه تى پاكناوى نه ژادى ده كات كه له لايه ن سىسته مى حوكمرانى پىشووى عىراقى ده ره هق به گه لى كوردستان كراوه له رىنگاى شالوه كانى ته هجر كرن و راگواستنه وهى به زوره ملنى و به عه رب كرنى ناوچه كورد نىشینه كانى پارىزگاكانى كه ركوك و موسل و دىاله وه ولىر به نامانجى كورىنى دىوگرافىاى نه م ناوچانه له به رزه وندى عه رب. كه به ده قنوس هاتوو له (بره گى) (أ) حكومه تى راگوزهرى عىراق به تايه تى ده سله تى بالا بو چاره سهر كرنى كىشه كان له سهر مؤلكدارى و چه ندىن لايه نى دىكه كه په بوه ندىان هه ده بهو مه سه له وه به شپه وه كى خىرا هه ستن به گرته به رى رپوشوى گونجاو له پىتاو لابرندى نه و ستم و زورىه كى كه رىمى پىشوو پى هه ستابوو له وانه كورىنى ره وش و بارى نىشته جى و دانىشتن له هه ندى ناوچه دىارى كراو دا كه كه ركوكىش له و

هوى سهره لدانى كومه لىك گرفت و كيشهى تر تا واى ليّهات به ره به ره زور له مادده كانى ترىش پيشيل كران، تا گه يشته هوى كه بودجهى هه ريمى كوردستان بپریت كه په يوه ندی راسته وخوى به مافى ژيان و گوزه رانى هه موو تاكيكى كورد هه هه ، نه مكارهش به پراى نيمه چى كه متر نيه له شالاوه كانى نه نفال له به ره نه وهى ده بيته هوى برسيكردن و نه هه متهى بو تاكى كورد له هه ريمى كوردستان. وه له هه مان كاتدا به پيى ده ستور هه موو تاكيكى عىراق هاوولاتيه كى عىراقه و نابيت جياوازى بكريت له نيوان هاوولاتيانى عىراق له سهر بنه مای نه ته وه و نايين و زمان چونكه نايه كسانى بوونى تاكه كان له نهرك و مافه كاندا له چوارچيوهى وولاتى عىراق ده بيته هوى پيشيل كردنى ده ستورو و په يماننامه نيو ده وه لته كانى تاييهت به مافه كانى مروقه .

ناوچانه يه، نه مدهش له ريگاي دهر كردن و نه فى كردنى كه سه كان له شويى زيدي خويان و له ريگاي راگراستنى زوره ملي له ناو نهو ناوچانه و دهر وهى دا، نيسته جى كردنى بيگانه كان لهو ناوچانه و بى بهش كردنى دانيشتوانه ره سه نه كهى له كار كردن و ههروه ها له ريگاي راست كردنه وهى ناسنامهى نه ته وه ييه وه. له بره گى (ب) دا هاتبوو: رژيمى پيشوو به مبه سقى سياسى سنوره نيداريه كانى ده ستكارى كرووه و گورنكارى به سهر دا هيناون، بويه پيويسته له سهر سه رو كايه تى حكومه تى راگويزراوى عىراق راسپارده پيشكدهش به نه نجرومى نيستمانى بكات له پيناو چاره سهر كردنى نهو گورين و ده ستكاريه نا داد پهروه رانه. بره گى (ج) دا نامازهى به وه كروبو كه: "په كلا كردنه وهى په كجاره كى نهو ده فهرانهى ناكوكيان له سه ره به كه ركوكيشه وه، دواده خريت بو پاش ته واو بوونى هه موو ريو شوينه كانى سه ره وه، و نه نجام دانى نامار و سه رژيميريه كى شه فاف و داد پهروه رانهى دانيشتوان و په سندر كردنى ده ستورى هه ميه سى، ده بى نه م په كلا كردنه وهى به شيويه ك بيت له گه ل په رهنسيپى داد پهروه رى بگونجى و له پررسه كدهش دا ئيراده و ويسقى دانيشتوانى نهو ده فهرانه له بهر چاو بگرى)

¹⁹ هه نديك له م ماددانهى له لايهن حكومه تى عىراقى پيشيل كراون دهره ق به گه لى كوردستان له هه ريمى كوردستانى عىراق برتين له ماددهى (2-ب، ج، 3، 4-2، 5، 7-1، 9-أ، ب، 13-2، 14، 15، 16، 17، 19، 20، 37، 38، 42، 44، 46، 50، 61، 65، 80-5، 93، 106، 115، 119، 121، 122، 132، 140، 143)

20 ديمايه ك له گه ل سه رو كى هه ريمى كوردستان. بروانه پيگه ئه ليكترونى خواره وه:

<http://www.basnews.com/index.php/ar/interviews/376302>.

ههروه ها دادوه رحيم حسن عكيلى له ووتاريكى دا كه له روژنامهى نه لته تحرير بلاو كراوه ته وه له 2014/4/26 له ژيتر ناونيشانى (خروقات المالكي الكبرى للدستور _قراءة قانونية) ناشكرى ده كات كه نه م مادده ده ستور يانه پيشيل كراون له لايهن سه رو كى حكومه تى نهوكات (نورى مالكى) كه برتين له (65، 60، 61، 119، 19، 17، 37، 37، 38، 63، 87، 73، 6، 5، 58، 0، 27، 103، 9، 122، 140) بو زياتر زانبارى سه رى پيگه ئه ليكترونى خواره وه بكه:

http://www.iraqsnuclarmirage.com/articles/Maliki_Constitution.htm

²¹ ده قى ماددهى (14) له ده ستورى عىرق ده ليت (عىراقيه كان له به رده م ياسادا به بى جياوازى ره گه ز يا نه ژاد يا نه ته وه يا بنچه يا رهنگ يا ناييزا يا بيروباوه يا بوچونيا باروودوخى ثابورى يا كومه لايته تى) وههروه ها په يوه ست به هه مان باهت بروانه ماددهى (2-ج) له ده ستورى عىراقى 2005

²² بروانه ده قه كانى هه روو په پاننامهى نيوده وه لته بو مافه كانى مروقه سالى 1966 وه ههروه ها جارنامهى جيهانى مافه كانى مروقه.

2 پیشلکردن و جى به جى نه کردنى برگه 5) له مادهى (121) سه بارهت به هیزى پیشمه رگه که له دستور داهاتوه ههروهک و پاسهوانى سنورى هه ریم، که تاوه کو نیستا بودجه بو ئه هیزه یاسایى یه دانه نراوه له لایهن حکومتى به غدا. □□

3 پاش تیپه ربونى 12 سال به سه ر دهستورى عىراق په پله مانى عىراق که ژورینه ی عه ربى شىعه مه زه ب بالى به سه ردا کیشاوه، په سه ندی ئه و یاسایه یان نه کرد سه بارهت به پیکه ینانى ئه نجومه نى فیدرالى بو نوینه رایه تی پارێزگاگانى هه ریم هکان که مادهى (65) له دهستورى عىراق 2005 جه ختى له سه ر دهکاته وه. □□ وه ههروه ها پیشل کردنى مادهى (80) که ئاماژه به وه دهکات که ئه فسه رانى بالى سوپا ده بى به په زامه ندی ئه نجومه نى نوینه رانى بیته به لام سه رۆکی حکومتى عىراق به بى گه پانه وه بو په پله مان ئه فسه ره پله بالاکانى دادمه زرانو لای ده دان که پیچه وانهى ده قى دهستورى بوو ئه م کاره .

مادهى (9 برگه 2) له دهستور هاتوه که نابیت هیزى میلیشای چه کردى له دهوله تی عىراقدا هه بیته که چى له سه ر ئه رزى واقع چه ندین گروپى میلیشیاى چه کردارى بیانى ده بینریت وهاوکارى ده کرین له لایهن حکومتى عىراق □□ که پیچه وانهى برگه ى یه که مى هه مان مادهى سه ره وه یه، که ده لیت (هیزه چه کرداره گانى عىراق و ده زگاگانى ئاسایش له پیکهاته گانى گه لى عىراق پیک دیت به ره چا وکردنى هاوسهنگى ریژه ی نوینه رایه تیکردنیا ن به بى جیاوازی یان دوور خسته وه ی هیچ لایه که له ژیر رکیفى ده سه لاتى مه ده نیدا ده بیته و به رگری له عىراق دهکات و نابیته ده زگایه که بو داپلۆسىنى گه لى عىراق و ده ست وهردانه کاروبارى سیاسیه وه و رۆلى نابیت له ئالوگۆرى ده سه لاتدا.

ئهم خالانه ی باسکران و ئاماژه مان پیکرد که بریتى بوون له پیشلکردنى و جى به جى نه کردنى دهقه گانى ئه م دهستوره ی که زامنى یه که پارچه ی عىراق بوو له رووى یاسایه وه، به لام هه لسوکه وتوو په فتاره نادهستوریه گانى حوکمرانى دهوله تی عىراقى فیدرال، وایکرد که پیکهاته گانى تر به گویره ی دهستور هه لویت وهریگرن و به ریگایه کی دیموکراسى و به ئامرازیکى ئاشتیا نه رووبه رووى ئه م پیشیلکاریا نه ببنه وه، ده رهق به له وتاندى و فه وتاندى مافه گانیا ن، ئه ویش له ریگای ئه نجامدانى ریفرا ندم بو ئه وه ی چاره سه رى کیشه گانى پى بکه ن که له به شه گانى داهاتودا باسیان ده که ی ن.

²³ بروانه ی برگه 5) مادهى (121) دهستورى 2005 که تیایدا هاتوه (هه رچى په یوه ندی به به ریوه بردنى هه ریمه وه هه یه له ئه ستۆى حکومتى هه ریمدا یه به تایبه تی ریگخسته نى هیزگانى ئاسایشى ناوخۆى هه ریم وهک یۆلیسى و ئاسایشى و پاسه وانى هه ریم).

²⁴ ده قى مادهى (65) هاتوه (ئه نجومه نیکى یاسادانا ن پیکه ده هیتریت که به ئه نجومه نى فیدرالى ناده بریت، نوینه رایه تی هه ریم و ئه و پارێزگایانه له خو ده گریته که ناکه ونه سنورى هیچ هه ریمیکه وه، پیکهاته و مه رجه گانى ئه ندامیته ی بواری تایبه ته ندیته ئه م ئه نجومه نه وه هه رچى په یوه ندىداره به م بواره به یاسا ریگه ده خریت به زۆرینه ی دوو له سه ر سى دهنگدانى ئه ندامانى ئه نجومه نى نوینه ران.

²⁵ ههروهک ئه و په یامه ی وه زیری ده ره وه ی ئه مریکا له ریازى پایته ختى سه ودیه ئاماژه ی پیکردوو گووتی ده بى میلیشیا چه کرداره گانى ئیرانى ده برکری له عىراق. بو زیاتر زانیاری بروانه پیگه ئه لکترونى خواره وه:

توهری دوهم: هۆکاره ئابووری و سیاسیه کان

بهمه به سستی لیکولینه وه له هۆکاره ئابووری و سیاسیه کان و امان به باش زانی که سه ره تا باس له هۆکاره ئابووریه کان بکهین که ده توانین بلیین ره گه ندانه وه یه کی راسته وخۆی هه یه له سه ره هۆکاره سیاسیه کان که له خالی دوهمدا باسی ده کهین:

1- هۆکاره ئابووریه کان

بیگومان په نابردن بۆ گوشار خستنه سه ره هه ری می کوردستانی عیراق له ریگای برینی به شه بوجهی هه ری می له لایه ن حکومه تی ناوه ندی به غدا بۆ به رجه سته کردنی مه رامی کی سیاسی به بی گویدان به ده قه ده ستووریه کان و پیشیل کردنی هه موو یاساکان، کاریگه ری هه کی راسته وخۆی هه بوو له سه ره هه موو تاکیکی هه ری می کوردستان به هه موو پیکهاته کانی وه ئه مه له لایه ک، دوا ی ئه وه ش هیرش کردنه سه ره هه ری می کوردستان له لایه ن چه کدارانی داعش و هه لگیرسانی شه ری به رگری کردنی هه ری می کوردستان به هاوکاری هیزی هاو په یمانی دژی داعش له لایه کی تر، وه هه روه ها دابه زینی نرخ ی نه وت له بازاره کانی جیهان، ئه مانه به شیوه یه کی سه ره کی بوونه هۆی دارپمانی ئابووری هه ری می کوردستان سه ره پای بوونی هۆکاری تری لاوه کی وه ک ئفلیج بوونی په رله مانی کوردستان و گه نده لی کردن له دام و ده زگا کانی حکومه تی هه ری می.

بهمه سستی ده رباز بوون له م بارودۆخه ئابووریه ی که پووبه پرووی حکومه ت و هاو لاتیانی هه ری می کوردستان ببۆوه، وه پاش ئه وه ی په رله مانی کوردستان کارا کرایه، بریاری دا له 2017/9/25 ریفرا ندۆم ئه نجام بدری ت له هه ری می کوردستان و ناوچه جیناکۆ که کان²⁶. بو ئه وه ی رای هاو لاتیانی دانیش توی کوردستان وه ربگری ت که ئایا له گه ل حوکومه تی ناوه ندی ده مینه وه یاخود له گه ل ده ول ته کی کوردستانی سه ره به خۆ.

جیگای باسه ئه م فشاره ئابووریه ی که له سه ره هاو لاتیانی هه ری می کوردستان دروست بوو، بوه هۆکارێک له م هۆکارانه ی که ریژه ی نزیکه ی 93٪ هاو لاتیان ده نگ به به لی بده ن بۆ جیا بونه وه له حکومه تی ناوه ند، ئه مه جگه له بوونی هۆکاره نه ته وایه تیه سه ره کیه که ی که چه ندین سا له میلی ته کی کورد خه باتی بو ده کات.

که واته له کۆتاییدا ده توانین بلیین که هۆکاری ئابووری و باری خراپی بژیوی هاو لاتیان و دارپمانی ئابووری حکومه تی هه ری می کوردستان هه موویان بوون به یه کی که له م هۆکارانه ی که حکومه تی هه ری می و په رله مانی کوردستان بیر له ریگا چاره یه کی ناشتیانه بکاته وه بۆ چاره سه رکردنی ئه م بارودۆخه ئابووریه خراپه ئه ویش بریاری ئه نجامدانی ریفرا ندۆم بوو. وه ئه و پرسیا ره ی لی ره دا سه ره له دات ئه وه یه که: ئایا حکومه تی هه ری می ئاماده نه بوو به گفتوگۆ ولیک تیگه شتن ئه م باروو دۆخه چاره سه ربکات له گه ل ده ول ته کی عیراقی به بی ئه نجامدانی ریفرا ندۆم ؟

²⁶ جیگای ناماژه پیکردنه که ناره زایه کی زور هه بوو له سه ره ئاستی نیوده ول ته ی و نیوخۆی به رامیه ر ئه نجامدانی ریفرا ندۆم، به لام ئه نجومه نی بالای ریفرا ندۆم که نو نه رایه تی زوزینه ی پاره سیاسیه کانی هه ری می کوردستانی ده کرد، پیداکیریان کرد له سه ره ئه نجامدانی پروسه ی ریفرا ندۆم له کات و ساتی خۆیدا.

بۆ وهلامى ئەم پرسىاره به شىوهىهك كه له چوارچىوهى تويزينهوهكه مان لانهدهين ،دهلن بهلى حكومهتى ههرمى كوردستان چه ندين جار له گهل حكومهتى ناوهند دانوستانيان كرد و رىكه تنيان واژوو كرد، به لام هه مووى بى ئە نجام بوو.

2 - هۆكارى سياسى

گومان له وه دانىه كه كوردستان به شىك نه بووه له دهولهتى عىراقى عه رهبى بهلكو به زورى پى لىكنراوه ^[١] ، سه ره پاي بوونى گهلى كورد وهك نه ته وهىهكى سه رهكى ^[٢] ، شان به شانى نه ته وهى عه رهب له دهولهتى عىراق هه ر له سه ره تاي دروست بوئيه وه، رژىمه يهك له دواى يه كه كانى عىراق هه موو ئه و مافه سياسىانهى كه له رىكه وتنامه نيو ده وه له تيه كان و مىساقى نه ته وهىه كگرتوه كان ها تووه و چه ختى له سه ر كرا وه ته وه، پى شىلكران.

سه ره راي ئەمه ده سه لاتى سياسى ناسىوناليزمى عه رهبى به رامبه ر به نه ته وهى كورد له كوردستانى عىراق به رده وام به شىوهى زه برو زهنگ و سه ركوت كردن ره فتارى ده كرد بۆ گه يشتن به ئامانجه كانيان، په نگدانه وهى ئەم سياسه ته درپدانه يان به ئاشكرا ده رده كه وىت، له كرده وه كانيان ده رهق به گهلى كورد، هه روهك شالاهه كانى ئەنفال وجىنوسايدو خاپووركردنى دىهاته كورد يه كان و به عه رهب كردنى ئەم ناوچه كوردنشيانهى كه پر داهاته و ده وه له مهنده به نهوت و كانزا جۆراو جۆره كان ^[٣] . سه ره راي ئەو زولم و سته مهى له مىلله تى كورد كرا به لام ئەمانه نه بوونه هوى دامركانه وه و كى كرده وهى شو رشه يهك له دواى يه كه كانى بزوتنه وهى رزگارى خوازى كورد.

پاش پاپه رىنى گهلى كوردستان له سالى 1991 دژى رژىمى دكتاتورى عىراق، كۆمه لگاي نيو ده وه له تى هاته دهنگ به رامبه ر هى رشه درپدنه كانى رژىمى عىراقى پى شوو بۆ سه ر گهلى كورد كه به بى گويدان به رىكه وتنامه نيو ده وه له تيه كانى په يوه ست به مافه كانى مروف و بنه ماكانى ياساى نيو ده وه له تى مروفايه تى، وه له ترسى درپدنه بى هيزه چه كداره كانى حكومه تى سه دام حسين، گهلى كورد كوچره وى ميلونى كرد به ره و وولاتانى دراوسى (ئىران و توركيا) له ئەنجامى ئەو هه موو پى شىلكارىانهى رژىم و ئەو باروودوخه تراجىد يايهى به سه ر گهلى كورد داهات له به هارى سالى 1991، نه ته وه يه كگرتوه كان برىارى ژماره (688) له سالى

²⁷ شو رش حسن عمر، مصدر سابق، ص4. هه روه ها بروانه :د. صالح ملا عمر عيسى ، وه رگى رانى، سليمان كاشان، قه يران خولقى زه ليزه كان له كوردستانى

عىراق، مه كته بى ناوه ندى دى راسات و پى نگه ياندى، هه ولير، 2008، ص8 و ص15 و ص67

²⁸ له سه ر ژمى رى سالى 1957 رى ژوى كورد 27,2 % ته واوى دانشتوانى عىراق پىك ده هى تا. بروانه : مسعود بارزانى، بارزانى و بزوتنه وهى رزگار بخوازى كورد

(1988-1961) وه رگى رانى سعید ناکام، چاپخانهى خه بات، دهوك، 1988، ص24-35

²⁹ د. صالح ملا عمر، مصدر سابق، ص21 هه روه ها بۆ زياتر زانىارى سه بارهت به هه لسو كه وتى رژىمى عىراقى پى شوو سه بارهت به گهلى كورد بروانه

:د. كاظم حبيب، لمحات من نضال حركة التحرر الوطنية للشعب الكوردي في كوردستان العراق، دار ئاراس للطبعه و النشر اربىل،

2005، ص297-299. امين قادر مينه، نه منى ستراتىجى عىراق و سى كوچكهى به عسىان: ته رحىل - ته عرىب - ته بى عىس، مركز

البحوث الاستراتيجية في كوردستان، السليمانية، العراق، 2002، ص105-150 هه روه ها بروانه : مسعود بارزانى، بارزانى و بزوتنه وهى

رزگار بخوازى كورد، المجلد الثالث، الجزء الاول، ط1، مطبعة وزارة التربية، اربىل 2004، ص221

1991 دهركرد به دىارىكردنى ناوچهىهكى نارام بۆ نهوهى رژیمنه توانى هوشى سهربازى بکاته سهر پارىزگاگانى هولپىر و سلیمانى و دهوك³⁰. پاشان حكومهتى ناوهندى دهزگاگانى ئىدارى خوى له 1991/10/23 له ئه پارىزگاگانى كوردستان كيشاندهوه به مهبهستى پاله پهستوخستنه سهر خهلكى كوردستان، بۆ پرکردنهوهى ئه م بوشايه كارگىريه، گهلى كوردستان له 1992/6/4 پهپهلمانى كوردستان ههلبژىردرا و دواى ئه مهش دهسهلاتى جى به جى كردن و دهسهلاتى دادوهى دىارىكراو دامهزرا له كوردستان، ئه م ههلبژاردنهش وهك ئه زمونىكى ديموكراسى سهركهوتوو له كوردستان بهرپوه چوو.

پاش روخانى رژیمنى سهدام حسين له لايهن ئه مريكا و وولاته هاوپهيمانهكانى، له سهر داواى حاكمى مهدهنى عراق ههموو پىكهاتهكانى گهلى عراق بهشدار بوون له دهركردنى ياساى بهرپوهبردنى دهولت له ماوهى گواستهنهوهدا، دواى ئه مه دهستورى عىراق 2005 نووسراوهو له ريگهى ريفراندۆمهوه گهلى عراق دهنگى له سهر داو پهسهندى كرد. وه دهستورى عىراق له سالى 2005 سيستمى حكومرانى دىارى كرد، كه عىراق دهولتتىكى فره لايهنى يهكگرتوى فیدرالىه، كارکردن له سهر بنه ماى شهراكهت و تهوافوق دهبيت بهپى دهقهكانى ئه م دهستوره.

بهلام چهند سالىك به سهر تپهر بوونى كارکردن به م دهستوره، هيواش هيواش پرهنسىپى تهوافق و شهراكهت پشت گوڤخرا و پرهنسىپى زۆرينه و كه مينه كارى پىكرا له ناو پهپهلمانى عىراق، كه به م هويهوه بريارىك له بهرزهوهنى زۆرينه بوايه به زووترين كات له لايهن زۆرينه عهبرى له پهپهلمانى عىراق دهنگى له سهر ده دراو پهسهندهكرا، بهپى له بهرچاو گرتنى پرنسىپى شهراكهت و تهوافق، وه ئه و بريارهى له بهرزهوهندى گهلى كورديش بوايه سه رهراى بوونى دهقى دهستورى له سهرى دهنگى له سهر نه ده درا و پشتگوڤ دهخران. كه واته ليره دا بو مان روون دهبيتته وه كه دهولتتىك نه ماوه له رووى پراكتيكيه كه سيستمى حكومرانى تيايدا فیدرالى بيت، به ناوى دهولتتى عىراقى فیدرالى، بهلكوو له دهولتتىكى سادهى يهكگرتوو دهچپت ئىستا ههروك بېرمه ندى به ناوبانگ (جورج سيل) پى وايه كه دهولتتى فیدرالى بوونى نابيت ئه گهر هاتوو هه موو پىكهاتهكانى ئه م دهولتته له ريگهى نوڤنه ره كانىانه وه بهشدار نه بن له برياره كاندا.³¹

بو مان ده رده كه وىت له م باسهى سه ره ودا كه ئه مانه هو كاريكى سياسى روون ئاشكرايه سه بارهت به پيشيل كردنى مافى نه ته وهى ميلله تى كورد له لايهن حكومه تى ناوه ندى كه واى كرد بيكه وه ژيانىكى ئاره زومه ندانه له چوارچيوه ي عىراقىكى يهكگرتوو كاريكى نه سته م و مه حال بيت. هه ربويه په نابردن بۆ ئامرازىكى ديموكراتى سه رده ميانه باشترين چاره سه ره كه به شيوه يهكى ئاشتىخوازانه ريفراندۆم ئه نجام بدرىت بۆ سه ره بخوى كوردستان.

³⁰ د. عومهر نوره دين، سه ره وهى دهولت و پيوه ندى به دوزى كورده وه، چاپى يه كه م، چاپخانه ي مناره، هولپىر، 2005، ل 19-46، وه دواوه

³¹ نقلا عن: د. مصطفى أبو زيد فهمي، النظرية العامة للدولة، ط 5، دار المطبوعات الجامعية، الاسكندرية، مصر، 1997، ص 45.

بهشى سىّ فم

مافف ففابوونهوةى ههرفمف كورءسان له ءهولءةف عفراق ففءرال

له ففناو روفنكرءنهوةى مافف ففابوونهوةى ههرفمف كورءسان له ءهولءةف عفراق ففءرال، وسهرفهءو بوونف ههروهك ههموو ولائفكى ءاوهن سهروهرف سهرفهءو وامن به باش زانف كه ئه م بابهفه ءابهش بكهفن بهسه ر ءوو فهورءا، فهكه مان فهءان كرءوه بو باش كرءن له مافف ففابوونهوةى ههرفمف كورءسان له ءهولءةف عفراق ففءرالءا به كوئرهف بنه ماففانف فاسافف نفوءهولءةف كشتف، وه له فهورهف ءووهم ففشك ءهءهفنه سه ر مافف ففابوونهوةى ههرفمف كورءسان به كوئرهف ءهسءورف ههمفشهفف عفراق 2005، وهك ئه مةف له ءواره وءا هاءووه:

فهورهف فهكه م: مافف ففابوونهوةى ههرفمف كورءسان له ءهولءةف عفراق ففءرالءا به كوئرهف بنه ماففانف فاسافف نفوءهولءةف كشتف

شاهفنف باسه فاسافف نفوءهولءةف كشتف برفففه له كو مةله بنه ماففك كه فهفوه ءفءهفكانف نفوان كه سهكانف فاسافف نفوءهولءةف رفك ءهءا. ^{□□} به مهبهسءف ءابفن كرءنف ئاشءف و ئاسافشف نفوءهولءةف بو كهلانف ففهان، له رفكاف مفساقف نه فه وه فهككءووهكان و فهفماننامه و فرنسففه نفوءهولءةف ففكانف.

مفساقف نه فه وه فهككءووهكان وءهءفن به لكه نامهف نفوءهولءةف ههن كه زور به راشكاف و به روفنف ئامازه به ماف و ئهركف وولءان و كهلانف ففهان ءهكاء، وه فهكفك له م ماففانهش مافف ءارهف ءونوسفنف كهلانه، كه به ماففكف رهواف هه موو كهلانف ءونفا ههءمار ءهكرفء، به بفف ففافوازف له سه ر بنه مافف ءماره و ءهولءه مءءف و ههءارف و به هفزف و بفهفزف فافءو ففافوازف زمان و ئفءنك و زمان و مفءوو ففكاهف هه لكه و فهف ءوكرافف ئه م كهل، به واءافهكف فر، كهلانف ءوونفا مافف ئه وه فاف هه فه به سه رفهءو و ءاوهن سه رورف و بءفن له سه ر ئه وءاكاهف كه سه ءان ساله نفشءه ءففن له سه رف. ^{□□}

وه فرسفار لفره ءا وه فه: ئافا كه لف كورء له ههرفمف كورءسانف عفراق مافف ففابوونهوةف هه فه له ءهولءةف عفراق؟ فالفشء به ء فرنسفف و بنه ماففكف نفوءهولءةف ؟ بو وه لامف ئه م فرسفارهف سه روه سه رءا ئامازه به فرنسففه نفوءهولءةف ففكان و ءوافرفش بنه ما فاساففه نفوءهولءةف ففكان ءه ءهفن كه مافف به كهلان ءهءا بوففابوونهوةف فاف و سه رفهءو بو فافن.

³² شارل روسو، نقلًا عن: د. عصام العطفة، القانون الدولي العام، الطبعة 7، المكتبة القانونية، بغداد والعائك لصناعة الكءاب، القاهرة، 2008، ص 14. وكذلك انظر: محمد سعاءف، القانون الءولف العام-ءراسءة ءاصفلفه ءول مفهوم القانون الءولف العام، ءار الجامعة الءفءفة للنشرف، الاسكءرفة، مصر، 2016، ص 9-35.

³³ للمزفء انظر: د. عصام العطفة، مصدر سابق، ص 303-305.

فهكه م: ڤرنسفة نؤوده وله تفه كان:-

- 1 - ڤرنسفة كانف شورشف ئه مرفكف 1776: له ڤاگه يانندنف سه ربه خوئف ئه مرفكف له 1776/7/4 دا هاتووه (ئفمه ڤروامان وافه كه ئه م ڤاستفانه شتفكف به دفهفن، مروفه كان هه مووفان فه كسان خولقاوون). وه هه روه ها سه روكف ئه مرفكف (مونروف) ئاماره به مافف گه لان ده كات ڤورزگار ڤوون له ژفر ده سئف ئفمڤرفالفسزم له سالف 1883، دواف ئه م هاش سه روكف ئه مرفكف (وفسن) له سالف 1918 له م نامه فف هف كه ئاراسئه ف كوئنگرفسف ئه مرفكف ده كات زور به روونف تفافا هاتووه كه ده لف (ده فف رفز له مافف نه ته وفف گه لان بكرفف و گه ل به وفسئف خوئف حوكمرفانف دفارف بكات، وه ئه م مافهش ته نفا ده رڤرفن نفه، به لكو ڤره نسفڤفكف ڤفوسئه ڤوكار كردن).^{□□}
- 2 - ڤره نسفڤه كانف شورشف فه ره نساف 1789: ڤره نسفڤف مافف چاره ف خوئوسفنف گه لان به شفوه فف هفكف ڤوون و ئاشكرا له جار نامه ف مافف مروف و هاوولائف فه ره نسف سالف 1789 دفار ده كه وئف كه له هه قده ماده ڤفكه اتڤوو، جه خئ له سه ر ئازادف و فه كسانف مافه كان ده كات ڤو هه موو گه لان، وه تفافا هاتووه كه ئامانجف هه ر كوومه له فف هفكف سفسف ڤاراسئنف مافه سه روشئف ه كانف مروفه كانه كه ناكرفف ده سكارف بكرئف و لفبسه نرفئه وه، وه له م مافانهش مافف مولكدارف هئف و ئاسافش و به ره نكار ڤوون ه وه ف سئهم و زوردارف .^{□□}
- 3 - ڤره نسفڤه كانف شورشف ئوكتوبه ر- برارف كوئنگره ف نه ته وفف له ندهن له سالف 1896: ڤاش ته واو ڤوونف كاره كانف كوئنگره ف نه ته وفف ڤاگه ياندراف كه تفافا هاتووه (ڤالفشئف مافف هه موو نه ته وفه هك ده كه فن كه به شفوه فف هفكف ئازادانه مافف چاره نووسف خويفن دفارف بكات).
- 4 - ڤاگه يانندنف هاوفه شف به رفئانف و فه ره نسف له 1918/11/18: له م ڤاگه يانندنه هاوفه شه دا هاتوو كه ئامانجف هه ردوو وولائف فه ره نساف و به رفئانفا له رور هه لائف ناوه راست برففه له ڤرگار ڤوونف گه لان له ژفر ده سه لائف عوسمانف ه كان ڤوئه وه ف ڤئوان برارف چاره نووسف خويفن بدن و خودف خويفن خو به رفوه ببهن به وفسئف خويفن.

دووه م: بنه ما فاساففه نؤوده وله تفه كان:-

- 1 - مفساقف نه ته وه فه كگرتووه كان: ڤاش كوئافف هاتنف شه رڤف جفهانف دووه م ڤره نسفڤف مافف چاره نووسف گه لان له سه روشئه سفسافه كه فف وه گوڤاو ڤوو به بنه مافه كف فاسافف^{□□}، دواف ئه وه ف ده قنوو س كراف له مفساقف نه ته وه فه كگرتووه كان كه دبفرئف به شفوه فف هفكف روون له دفباجه و ڤرگه ف دووه م ف مادده ف فه كه م و هه روه ها ده قف مادده ف (55) ف ئه م مفساقه

³⁴ د. عبدالسلام عرفة، المنظمات الدولية و الاقليمية، دار الجماهيرية، ليبيا، 1993، ص 113.

³⁵ للمزيد انظر: عبدالرحمن زبياري، الوضع القانوني لاقليم كوردستان في ضوء قواعد القانون الدولي العام، مؤسسة موكرياني للنشر والتوزيع، اربيل، 2002، ص 327.

³⁶ د. عبدالفتاح عبدالرزاق، الاعلان عن الدولة، اطروحة دكتوراه مقدمة الى كلية القانون و السياسة بجامعة صلاح الدين، اربيل، 2007، ص 201.

ناماژهی پیکراوه. ^{□□} لیروهه بو مان روون ده بیته وه که جهخت کردنه وه له سه ر مافی چاره ی خونوسینی گه لان له لایه ن کو مه لگای نیوده وه ته تی ده گه ریته وه بو نه وه ی که نه م بنه ما یاساییه وه ک فاکته ریکی به رجه سه ته بوونی نامانجه کانی میساقی نه ته وه یه کگرتوه کانه که بریتیه له ناشتی و ئاسایشی نیوده وه ته تی. وه چه ندین بریار سه باره ت به م مافه له نه ته وه یه کگرتوه کان ده رچوه که جهخت له سه ر نه مه ده کاته وه. ^{□□}

2 - ریکه وتنامه ی مونتیفیدیو 1933:

پاش کو تاییهاتنی کو نگره ی هه وته می وولاتانی کیشوه ری نه مه ریکا که بو دیاری کردنی ماف و نه رکه کانی وولاتان گریدرا، له ده ره نجامی نه م کو نگره یه ریکه وتنامه ی مونتیفیدیو ی لیکه وته وه که له ماده ده ی یه کی ریکه وتنامه که دا هاتوه (ده وه ت که سه یکه له که سه کانی یاسای گشتی نیوده وه ته تی به مه رجیک پیکهاتبیت له 1- گه لیکی جیگیر 2- خاکیکی دیاریکراو 3- ده سه لاتیکی سیاسی که توانای به ستنی ریکه وتنامه ی هه بیت له گه ل وولاتانی تر). به پیی نه م ده قه هه ری می کوردستان هه مو نه و مه رجانه ی تیادا به دی ده کریت بو دروستبوونی ده وه ت .

³⁷ له برگی (2) ی ماده ده ی (1) ی میساقی نه ته وه یه کگرتوه کاندا که تاییه ته به نامانجه کانی نه م ریکه خراوه تیادا هاتوه: "گه شه پیدانی په یوه ندی دۆستانه ی نیوان نه ته وه کاندا، ده بیت له سه ر بناغه ی ریژ گرتن له و پرئسیپانه بیت که داوی یه کسانی ته واو له نیوان گه لاندا ده کات به وه ی که هه ر یه که یان مافی دیاری کردنی چاره نووسی خۆیان ده بیت". هه ره ها به ندی (55) ی که تاییه ته به بنه ماکانی هاوکاری ئابوری و کۆمه لایه تی له سه ر ئاستی نیوده وه ته تی سه باره ت به م پرئسیپه، ناماژه به وه ده کات که: "خواستی که له ناماده کردنی سه قامگیری و خۆشگوزهرانی که پیویست بو به ریا کردن و دروست کردنی په یوه ندی دروست و ته با له نیوان نه ته وه کاندا، له سه ر بنه مای ریژ گرتن له و پرئسیپه ی که داوی یه کسانی ده کات له نیوان گه لان دا، به وه ی هه ر یه کیان مافی بریار دانی له سه ر چاره نووسی خۆی هه بیت"

³⁸ بریاری (1514) له 1960/12/14، سه باره ت به به خشینى سه ره خۆیی بو گه ل و ناچه داگیر کراوه کان که ناماژه به وه ده کات پیویسته سنووریک بو هه مو کاریکی چه کدارانه دا بنری دژی گه لان و ناچه داگیر کراوه کان. وه بریاری (2131) له 1965/12/21، که جهخت له سه ر دان پیبان به مافی چاره ی خۆ نووسین ده کات و ده لیت، " نه م مافه بناغه ی سه ره سه تی و داد و ئلشتیه له جیهاندا. بریاری (2787) له 1971/12/6، ناماژه به پراکتیزه کردنی کاریگه ر بو مافی چاره ی خۆ نووسین ده کات، که ده بیته هۆی پته و کردنی په یوه ندی دۆستانه له نیوان گه لان دا و دلنیایی ده به خشینت به مسۆگه ر کردنی پاراستنی مافه کانی مرۆف و پاراستنی ناشتی جیهان. بریاری (2189) له 1966/12/13، جهخت له سه ر نه وه ده کات که هه ر دا و کورتینک له نه هیشتنی داگیر که ره ده بیته ریگه ر له به رده م پراکتیزه کردنی مافی چاره ی خۆ نووسین و کۆسپیکی راسته قینه ده بیت له به رده م هاوکاری نیو ده وه ته تی و ناشتی و ئاسایشی جیهان ده خاته به ر مه ترسیه وه. بریاری (2908) له به روارى 1972/11/20، جهخت له سه ر نه وه ده کات به رده وام بوون له سه ر سیاسه تی ره گه ز په رستی و جیاواز کردن له نیوان گه لان دا دژی به لیتنامه ی نه ته وه یه کگرتوه کانه و دژی جار دانی مافی مرۆفه و هه ره ها دژی راگه یاندى پی به خشینى سه ره خۆیی گه لان و هه ری مه داگیر کراوه کانه.

3 - هردوو په یماننامه ی نږوده ولته تی سه باره ت به مافه کانی مروژ:

په یماننامه ی نږوده ولته تی تابه ت به مافه ئابووری و کومه لایه تی و روښنیری، وه هروه ها په یماننامه ی نږوده ولته تی تابه ت به مافه مه دنی و سیاسیه کان 1966، له بهر گرنگی پره نسپیی مافی چاره نووسی گه لان له دونیادا، هردوو په یماننامه به شیوه یکی روون و ئاشکرا له به شی یه که می ماده ی یه که می هردوو په یماننامه که هاتوو به ده ق، که ده لی (ا - هه موو گه لیک مافی بریار دانی چاره نووسیان هیه ، به پشت به ستن به م مافه به شیوه یه کی ئازادانه قه واره ی سیاسی خوی دیاری ده کات و به شیوه یه کی ئازادانه به رده وام بیت له سهر گه شه پیدانی بواری ئابووری ، کومه لایه تی و فره نگی خویان. ب - هه موو گه لان بویان هیه به شیوه یه کی ئازادانه هه لسوکوت به سامان و داهاتی سروشتیان بکن ، بو گه یشتن به ئامانجه کانیان به بی پیشیل کردنی ئه و ئه رکانه ی (التزامات) که به هوی هاوکاری ئابووری نږوده ولته تی له سهر بنه مای به رژه وه ندی هاوبه ش و یاسای نیو ده ولته تی ده که ویتنه سهر شانی و نابیت به هیچ شیوه یه کی له شیوه کان له بژیوی تابه ت بی به ش بکریت. ج - پیوسته هه موو ئه و ده ولته تانه ی که له م ریکه و تننامه یه دا ئه ندامن به وانه شه وه که به رپرسن له به رپوه بردنی ئه و هه ریماننه ی که له ژیر چاودیری دان و خویان حوکمی خویان ناکه ن ، ریگه بدن له پیناوی به دیه پینانی مافی چاره نووس بو گه لان و ریژ له م مافه بگرن. به پیی ده قه کانی به لگه نامه ی نه ته وه یه کگرتوه کان) .

4 - راگه یاندر او جار نامه و کونگره نږوده ولته تی هه کان: جیگای ئاماره پیکردنه که چه ندین جار نامه و به یننامه ی نږوده ولته تی ده رکرا، که هه ره موویان جهخت له سهر مافی گه لان ده که نه وه که به شیوه یه کی ئازادانه و به ویستی خویان چاودیری پیوسته هه موو ئه و خویان دیاری بکن .

ئوه ی جیگای سهرنج و تیشک خستنه سهر و باسکردنه له راگه یاندری کونگره ی قیننا که له 14-25 ی سالی 1993 به ستره، گورپانکاریه کی گه وره پوویدا له مافی گه لان بو سهر به خو بوون و دیاری کردنی مافی چاره ی خونوسین هه روه ک له راگه یاندر او هه که دا هاتوو ده لی ("هه موو گه لیک مافی چاره ی خونوسینی هیه، به پیی ئه م مافه به ره نگیکی ئازادانه گه شه به بواری ئابووری ، کومه لایه تی ، روښنیری و کلتوری خوی ئه دات ، جار نامه که بار و دوخی تابه تی ئه و گه لانه ی که له ژیر ده سستی کولونیا لیزم و داگیرکاری ده ره کی دان له بهر چاودیری و ماف ده داته هه موو ئه م گه لانه بو گرتنه به ری هه موو ریوشوینیکی پیوست و په وا که گونجاو بی له گه ل پرنسپیه کانی نه ته وه یه کگرتوه کان بو گه یشتن به مافه کانی، و نابی یاری یا خود ماتور به مافی چاره نووسین بکریت ، کونگره که جهختی کرده سهر ئه وه ی که دان نه نان به مافی چاره ی خو نووسین به پیشیل کردن و سهر

³⁹ اعتمد و عرض للتوقيع والتصديق بقرار الجمعية العامة (2200-أ) المؤرخ في 16 كانون الاول 1966، وبدء نفاذه بتاريخ 23 آذار 1976 طبقا للمادة (49) للمزيد انظر: د. محمود شريف بسيوني، الوثائق الدولية المعنية بحقوق الانسان، المجلد الاول، الطبعة الثانية، دار الشروق، القاهرة، 2005، ص 79 و ص 119. وصدق الحكومة العراقية العهدين بتاريخ 1971.

⁴⁰ بررانه: جار نامه ی جیهانی بو مافه کانی مروژ له 10 ی کانونی یه که می 1948، راگه یاندر او ی به خشین یا پیدانی سهر به خوی به ولات و گه لانه ی له ژیر ده سستی داگیرکرانن که له 14 ی کانونی یه که می سالی 1960 ده ژوو، به یماننامه ی پره نسپیه کانی یاسای نږوده ولته تی گشتی 1970، راگه یاندر او هیلسنکی 1975، راگه یاندر او ی جهزائیر 1976، به لگه نامه ی بانگول 1981

پىچى كردنى ئاشكرائ مافى مروؤف دادهنرى و جهخت له سهر دهسته بهر كردنى پراكىكى ئهم مافه دهكات).⁴¹ كهواته ده توانىن بلىين كوئگره فىنا ئهم مشتوومرهى كه هه بوو يه كلالىي كرده وه سه بارهت به پولىن كردنى گه لان كه ده گوترا مافى چارهى خونوسىن ته نها ئهم گه لانه ده گرته وه كه له ژىر ده سى دايگره رانى دهره كىن بهلكو به راشكاوى ئامازه به وه دهكات كه ئهم مافه ئهو گه لانهش ده گرته وه كه له ژىر ده سى دايگره رى ناوخويين، ئهمه له لايهك وه ههروه ها ئهم دهقهى سهر وه رىگا به گه لان ده دات بوگرته به رى هه موو رى و شوينىكى گونجاو به پىي پرنسىپه كانى نه ته وه يه كگرتوه كان له لايهكى تر، وه پيشل كردنى مافى چاره نووسى گه لان به پيشل كردنى مافه كانى مروؤف هه ژمار دهكات.⁴²

بىگومان رىگاكانى سهر به خو بوونى گه لان به دوو شىواز ئه نجام ده رىت، كه يكىيان برىتبه له رىگائى بزوتنه وهى رىگارى خوازى چه كدارى كه ئهمهش زور جار ده بىته هوئى دروست بوونى ململانى جه كدارى و كارىگه رى ده بىتت له سهر تىكدانى ئاسايشى نىوده وه لتهى كه پىچه وانهى ئارمانجه كانى نه ته وه يه كگرتوه كانه. رىگائى دووم برىتبه له گرته به رى ئامرازىك كه هاوته رىب بىت له گه ل ئامانجه كانى نه ته وه يه كگرتوه كان كه ئاشتى و ئاسايشى نىوده وه لته تبه كه ئه وىش له رىگائى ئه نجامدانى رىفراندوم ياخود پارسى.

كهواته بو وه لام دانه وهى پرسىاره كهى پيشوو پالپشت بهم به لگه نامه نىوده وه لته تبه نهى له سهر وه باسمان كرد گه لى كوردستان رىگائيه كى ياساى و ره وائى گرته بهر بو يه كلالىي كردنه وهى ئه و كيشانهى كه له گه ل حكومه تى عىراقى فىدرالدا هه بىوو. وه سه بارهت به راگه يانى سهر به خو بى به تاكلايه نه له لايه ن گه لى كوردستان له هه رىم بو جىابوونه وهى له عىراق، دادگائى دادى نىوده وه لتهى پاش ئه وهى كوومه لهى گشتى نه ته وه يه كگرتوه كان كه پرسىارى ئه وهى ئاراسته كرد ئايا راگه ياندى تاك لايه نهى كوئوقو ياساى به پىي بى بنه ماكانى ياساى نىوده وه لتهى گشتى؟ به راشكاوى دادگا له 2010/7/23 وه لام ده داته وه ده لىت (راگه ياندى سهر به خو بى تاك لايه نهى به شىك له ده وه لته تىك نابىته هوئى پيشل كردنى هىچ عورفىكى نىوده وه لتهى).⁴³ وه له برگه ي (81) فه توئى دادگائى دادى نىوده وه لتهى سه بارهت به كوئوقو له 22ى ته مووزى 2010 هاتوه⁴⁴ (جىابوونه وهى تاكلايه نه

⁴¹ د. سامى جاد عبدالرحمن واصل، ارهاب الدولة في اطار القانون الدولي العام، منشأة المعارف، الاسكندرية، 2006، ص 313.

⁴² د. سامى جاد عبدالرحمن، المصدر السابق، ص 313.

⁴³ On 8 October 2008 (resolution 63/3), the General Assembly decided to ask the Court to render an advisory opinion on the following question : “Is the unilateral declaration of independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo in accordance with international law ?” In its Advisory Opinion delivered on 22 July 2010, the Court concluded that “the declaration of independence of Kosovo adopted on 17 February 2008 did not violate international law”

بروانه :

<http://www.icj-cij.org/en/case/141>

⁴⁴ بروانه به لگه نامه ي (A/64/881)

په وایه ئه گهر هاتوو، یان بووى ههیه په یوه ست بىت به به کارهینانى هیز به شیوهیه کی نا یاسای، یان پيشيل کارى بنه مایه ک له بنه ماکانى یاسای نیوده وه له تى گشتى بىت، به تاییه تى ئه و بنه مایانه ی که سروشتى کی فه رمانره وایان ههیه ^{□□}.

که واته پالپشت به هه موو ئه و به لگه نامانه ی سه ره وه که ئامازه مان پیکرد ماف ی سه ره خووى گه لان مافیکی په وایه وه له گه ل بنه ماکانى یاسای نیوده وه له تى ده گونجیت وه هه ره ها سه باره ت به راگه یاندى سه ره خووى تاکلاپه نه که و اچاوه پوان ده کریت له داهاتوودا گه لى کورد رایبگه یه نى پاش ئه نجامدانى ريفراندوم و که به ریزه ی 7،92٪ ده نگه کان له گه ل جیابوونه وه ی هه ریمى کوردستان بوون له ده وه له تى عىراق وه ک چاره سه رىک بوکیشه کانى هه ریمى کوردستان و عىراق ئه و ا گه لى کورد ئامازه به و فه توایه ی دادگای دادى نیوده وه له تى، مافى ئه وه ی ده بىت که سه ره خووى رابگه یه نىت. له به رئه وه ی حکومه تى عىراق چه ندىن ساله ئه م کیشانه ی به هه لپه سىردراوى هیشته وه وه نیه تى چاره سه رکردن و جیبه جیکردنى ئه و ده ستوره ی (ده ستورى 2005) نیه که هه موو گه لى عىراق ده نگى له سه ر داوه . وه هه ره ها حکومه تى عىراق فیدرال هیزی چه کدارو میلشیای تائیفى به کار هینا پاش ئه نجامدانى ريفراندوم دژى گه لى کوردستان به شیوهیه کی ئه وتو که بوه هووى کوشتنى چه ندىن هاوولاتى سیفیل و ئاواره بوونى زیاتر له سه دان هه زار که س و سوتاندى به سه دان خانووى هاوولاتیانى کورد، که ئه مه ش خووى له خویدا پيشيلکاریه کی روون و ئاشکرارى بنه ما فه رمانره واکانى یاسای گشتى نیوده وه له تیه ^{□□}.

ته وه رى دوهم: مافى جیابوونه وه ی هه ریمى کوردستان به گویره ی ده ستورى عىراق 2005

پاش رووخانى رژیى عىراق له 9/ نیسانى 2003 گوپانکاریه کی گه وره له گوپه پانى سیاسى عىراقدا روویدا، هه لومه رجیکى گونجاو هاته پيشه وه بو سه ره له نووى دامه رزاندن و بنیادنانه وه ی ده وه له تى عىراق، وه نووسینه وه ی ده ستوریک که گوزارشت له مافى هه موو پیکهاته کانى گه لى عىراق بکات.

⁴⁵ ده قى فتواى دادگای دادى نیوده وه له تى که له بریاری نه نجومه نى نه ته وه یه کگرتوه کان (A/ 64/PV. 120) نامازى پیکراوه به زمانى عه ربى که تیایدا هاتوره (کانت، أو یحتمل أن تكون، مرتبطة باستعمال القوة على نحو غير قانوني أو بانتهاكات صارخة أخرى لقاعدة من القواعد العامة للقانون الدولي، ولا سيما تلك التي لها طابع آمر (القواعد الآمرة)).

⁴⁶ پرانه پینگه ی ئه لکترونى نه ته وه یه کگرتوه کان - عىراق وه ک ته ره ی له خواره وه هاتوره.

http://www.uniraq.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=8058:2017-10-19-12-23-31&lang=ar

وه هه ره ها بو زیاتر زانیاری له سه ر پيشيلکاریه کانى حکومه تى عىراق ده ره ق به گه لى کورد، پروانه دیمانه ی دکتور دیندار زیبارى به رپرسى وه لامدانه وه ی راپورته نیوده وه له تیه کان حکومه تى هه ریمى کوردستان له فه رمانگه ی په یوه ندىه کانى ده ره وه ی حکومه تى هه ریم. که له پینگه ی ئه لکترونى خواره وه دا نامازى پیکراوه:

<http://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/1910201729>

دواى دهرکردنى ياساى بهرپوهبردنى دهولتلى عىراق له ماوهى ئىنتقالىدا (دهستورى كاتى) ، دهستورى هميشهئى عىراق دهنگى لهسهر درا و لهسالى 2005 لهلايهن گهلى عىراقدا پهسهند كرا، كه پىكدت له دىباجه و (142) مادده.

له دىباجهى دهستورى هميشهئى عىراق 2005 هاتوه كه (ئىمهى گهلى عىراق بهسهرجه م پىكها ته كانيه وه، به ته واوى ويستى خو مان به نازادى و ناره زومنه دانه، برىارى په كگرتنى ناره زومنه دانه مان داوه و... و پابه ند بوون به م دهستوره ش په كيه تى نازادانه ي گه ل و خاك و سه روه رى عىراق ده پارىزى) هه روه ها له برگه يه كى تر له دىباجه هاتوه (ئىمه گه لى عىراق ... په يمانان داوه هميه ت بكه ين بو رىز گرتن له بنه ماكانى ياساو له ناوبردنى سياسه تى دوژمنكارانه). به گو رده ي ئه م دهقه دهستورى يانه بومان روون ده بىته وه كه په كگرتنىكى ناره زومنه دانه هه بووه له نيوان دوو دامه زواوه ي ياساى كه له پىش بوونى ئه م دهستوره بو نىان هه بووه كه ئه وىش هه رىمى كوردستانى عىراق و دهولتلى عىراق بووه.

وه بو جهخت كرده وه لهسهر بوونى هه رىمى كوردستان پىش بوونى دهستورى 2005 ده بينن له برگه ي په كه مى مادده (117) دا هاتوه و ده لى (ئه م دهستوره له بهروارى پىاده كرده وه دان به هه رىمى كوردستان و ئه و دهسه لاته ي ئىستايدا ده هىنئى وهك هه رىمىكى فىدرالى) بو هه مان مه به ست مادده (141) جهخت لهسهر بوونى هه رىمى كوردستان ده كاته وه پىش دانانى دهستورى 2005، كه واته سى دهسه لاته كه ي (ياسادانان و جىبه جىكردن و دادگه رى) هه رىمى كوردستان دهستورى و ياساين. ئه مه ش وا ده گه ينه نئى كه دهستورى عىراق 2005 بنىادنه ر يا دروستكه رى هه رىمى كوردستان نه بووه به لكو ته نىا دانى پىاناوه.

كه واته ئاىا ئه گه ر لايه نىك پابه ند نه بىت به م دهستوره لايه نه كه ي تر تاكلايه نى ده توانى جىابىته وه؟ وه به ج شىوازىك؟

⁴⁷ له دواى گو رانكارى به كانى 9ى نىسان 2003 له عىراقدا، ئه مه رىكا (جهى گارنه ر) ژهن رالى خانه نشىن كراو وهك فه رمانه ر واى ئىدارى له چوارچو به ي نووسىنگه ي ناوه دان كرده وه و هاوكارى مرؤفى بو عىراق ده ست نىشان كرد ئه مه ش په كه م هه ولى ئه مه رىكا بو له دواى روخانى رژىمى سه دام بو به دىموكراسى كردنى ئه م ولاته، جهى گارنه ر له گه ل سه دان پسپوز و شاره زاي ئه مه رىكى رووىان له عىراق كرد به لام پاش ماوه يه كى كورت له 12ى ئاىارى (مابو) 2003 دا پؤل برىمه ر جىگاي گرتوه وهك حاكمى مه دهنى عىراق و دهسه لاته كاتى هاوپه يمانانى دامه زراند (Coalition Provisional Authority) له سه رده مى پؤل برىمه ر كۆمه لىك برىارى گرنه ك دهركرا له وانه، هه لوه شانى سوپاى كوونى عىراق، دام و دهزگا ئه منىه كان و هه روه ها راكه ياندى سوپاى نوئى عىراق، گو رىنى دراوى عىراقى و دهرکردنى ياساى رىشه كىش كردنى به عس، دامه زراندنى ئه نجومه نى حوكم، هه روه ها ده رچوونى ياساى به رىپوه بردنى ده ولت له ماوه ي ئىنتقالى.

⁴⁸ بوونى كۆمه له بنه مايه ك كه په يوه ندى نيوان تاكه كان و ده ولت دىاربكات له رووى سياسيه وه وه و سىسته مى سياسى ده ستنىشان بكات له ژىر هه ر نارىك بىت به ده ستور دلده نرى. بروانه: د. منذر الشاوى، القانون الدستورى والمؤسسات الدستورية العراقية، مطبعة شفيق، بغداد، العراق، 1966، ص 76. ياساى به رىپوه بردنى ده ولتلى عىراقى بو ماموه ي ننتىقالى پىكاتبوو له (62) ماده كه له 30ى ته مووزى 2004 ده رچوو، له وكاته ي كه عىراق داگه ر كرابوو له لايه ن ولاته په كگرتوه كانى ئه مه رىكاو به رىتانيا به پى برىارى 1483 ي ئه نجومه نى ئاسايشى نىپوه ده ولتلى كه له 22ى ئاىارى 2003.

لهو لامي ئەم پرسپارە، بەگوێرەى دەقەکانى که له دیباچه دا هاتووەکه ئاماژەمان پیکرد پێشتر، یه کگرتنیکى ئاره زوومه ندانه هه بووه بو بنیادنانى دهوله تى عێراقى یه کگرتوو له نیوان دوو قه واره ی دهستور ی، که ئه ویش هه ریمی کوردستان و دهوله تى عێراق بووه، وه پابه ند نه بوونى هه ر لایه نیک به م دهستور ه که واته ده یان گه رینیت ه وه بو دۆخى پێش دانانى دهستور ه که له به رئه وه ی هه ردوو قه واره سیاسیه که (هه ریمی کوردستان و عێراق) بوونیان هه بووه، وه له م دهقه دهستور یه ی سه ره وه که ئاماژەمان پیکرد بۆمان روون ده بیته وه که دهستور ی عێراق نکۆلى ناکات له سه ر بوونى حکومه تى هه یم پێش نووسینى دهستور . ههروهک یاساناسانى بواری دهستور ی ئاماژە به وه ده که ن که سیسته مى فیدرالی به دوو شیواز داده مه زریت⁴⁹ که ئه ویش یان به ی کگرتنى ئاره زوومه ندانه ی دوو دهوله ت یان زیاترى سه ره بخۆ دروست ده بیته، ههروهک (ولاته ی کگرتوو هه کانی ئەمه ریکا، سوئیسرا، ئەلمانیا، ئیماراتی عه ربی یه کگرتوو)، یاخود له ئەنجامی هه لوه شان ه وه ی دهوله تیکى ساده ده بیته که دانیش توه نه که ی به ده ست کۆمه لگ گرتنى سیاسى و ئابوورى و کۆمه لایه تى ده نالینى ههروهک جیاوازی له زمان و کلتور و مێژوو سامانه کان که وا ده کات ئەم گه له داواى سه ره بخوى بکات به ی دهست یوه ردانى که سانی تر ، ئا لیره دا ئەم دهوله ته ساکاره هه لده ستیت به گوپینى سیسته مى سیاسیه که ی له دهوله تیکى ساده و ساکار بۆ دهوله تیکى یه کگرتوو ی فیدرالی، له ریگای دابه شکردنى وولات بو چه ند ویلایه تیک یان هه ریمیک له سه ر بنه ماى پهیره و کردنى سیسته مى فیدرالی نمونه ش وه کو (یه که تى سوڤیه تى پیشوو، هند، به رازیل، ئەرجه نتین عێراق)⁵⁰ به لام به چ شیوازیك ده توانى بگه رینه وه بۆ پێش نووسینى دهستور ی عێراق؟ به واتایه کى تر هه ریمی کوردستان ده توانى به پى دهستور جیا ببیته وه له عێراق؟

له وه لامدا ده لاین باشتري ن شیوازی ههروهک له دیباچه دهستور ی 2005 دا هاتوو (.. له ناو بردنى سیاسه تى دوژمنکارانه). به روون و ئاشکرایى دیاره که دهستور دژى هه موو ریگه چاره یه که که دووبه ره کى و دژایه تى دوژمنکارانه بیت بۆ گرتنه به رى ریگاکانى چاره سه رکردنى کیشه کان و پابه ندنه بوون به دهقه کانى دهستور، وه باشتري ن ئامرازى ئاشته وای و دیموکراسى دوور له مملانی جه کدارى و سیاسه تى دوژمنکارانه بریتیه له گرتنه به رى ئامرازى ریفرا ندۆم بۆ سه ره بخویى بۆ یه کلا کردنه وه ی کیشه چه ق به ستوه کانى نیوان هه ریمی کوردستان و حکومه تى عێراق فیدرالی. ئەمه ش له ئەنجامی پێشیل کردن و جیبه جینه کردنى دهقه کانى

⁴⁹ سه ره وای رای زۆریه ی یاساناسای بواری یاسای دهستور ی که دهوله تى فیدرالی به م دوو ریگایه داده مه زریت به لام ناییت ته وه له بهر که ین که هه ندیک زانای تر ئاماژە به ریگای سی یه مپیش ده دن بۆ دروست بوونى دهوله تى فیدرالی که ناوی ده نین ریگای تیکه ل کردنى دووریگاکه ی پیشوو تر (دمج الانضمام والتفکک) بروانه:

George Anderson. Federalism :An Introduction. oxford university PRESS ONTARIO. 2008. p. 10

⁵⁰ کاروان عزت دوسکى، دور القضاء في حماية الدستور الفيدرالى، دار سبیریز - اربیل - سنة 2006، ص 34

دهستوری عیراق 2005⁵¹. له بهرئوهی کوتایی دهولتهی فیدرالی یان گه پانه وهیه بو دهولتهی سادهی یه کگرتوو یاخود به لیکتر جیا بوونه وهی هه ریمه کان دیت که هه ر هه ریمیک له دهولته فیدرالیه که ده بیته دهولتهی سادهی سهریه خو.⁵²

لوتایی

له م توپژینه وهدا که به ناویشانی (جیا بوونه وهی هه ریمی کوردستان له دهولتهی عیراق وهک یه کیک له ریگا چاره ی کیشه کان) باسمان له چه مکی جیا بوونه وه و جو ره کانی کردوه، پالپشت به دهقه یاساییه نیوده ولتهیه کان و نیوخویه کان، له پاشان تشک خراوه ته سهر هوکاره کانی، یاسایی، ئابووری و سیاسی وهک پالته ریگ که پال به هه ریمی کوردستان وه ده نیت بو جیا بوونه وهی له دهولتهی عیراقی فیدرال، داوی ئه مهش باسمان له ریفرا ندوم کردوه وهک ئامرازیکي ئاشتیانه ی گونجاو له گه ل پره نسپیه دیموکراسیه کان وینه ما یاساییه کان بو گیشتن به و ئامانجه ی که بیته هوی چاره سهرکردنی کیشه چه ق به ستوه کانی نیوان حکومه تی هه ریم و دهولتهی عیراقی فیدرال وه هه روه ها هه لسه نگاندنی یاسایی به گویره ی بنه ماکانی یاسای نیوده ولتهی و ناوخوی (دهستوری عیراق 2005) بو ئه نجامدانی ریفرا ندوم، به مه به ستی سهر به خویی بوونی هه ریمی کوردستان و مافی جیا بوونه وهی تاکلا یه نه ی له دهولتهی عیراق، وهک ریگا چاره یه ک بو چاره سهری کیشه کان و رزگار بوون له م دوخه ی ئیستا گه لی کوردستان تیایدا ده زی. وه له کوتایی توپژینه وه که مان گیشتن به م ده رنجام و پینشیا رانه ی خواره وه:

یه که م: ده ره نجامه کان

- 1- عیراق دهولتهی یه کگرتوو ئاره زومه ندانیه به پی دهستوری عیراق 2005 وه پیشتل کردن و جیبه جی نه کردنی دهستور ده بیته هوی هه لوه شان وهی ئه م یه کگرتنه که له نیوانیان دا هه بووه.
- 2- پیشتل کردنی دهستور له لایه ن حکومه تی عیراق فیدرال بوته هوی ئه وهی که حکومه تی هه ریمی کوردستان داوی جیا بوونه وه بکات له دهولتهی عیراق فیدرال به گرتنه به ری ئامرازیکي ره وای ئاشتیانه ی هاوته ریپ له گه ل پرنسپیه دیموکراسیه کان که ئه ویش ئه نجامدانی ریفرا ندومه، بو ئه وهی گه ل پای خو ی ده ربیرت له سهر ئه م پرسه چاره نووسازه.
- 3- پیشتل کردنی دهستور و پره نسپیه ته وافق و شه راکهت بو ده رکردنی بریار له په رله مانی عیراقی فیدرال به ووته ی بیرمه ندانی یاسایی واته نه بوونی دهولتهی که به ناوی دهولتهی فیدرالی.

⁵¹ له چاوئیکه تنیکدا سهرۆکی هه ریمی کوردستان ده لی حکومه تی عیراقی (55) ماده ی دهستوری پیشتل کردوه و پیوه پابه ند نه بووه. بو زیاتر زانیاری بره انه: پیگه ی ته لکترونی خواره وه:

<http://www.basnews.com/index.php/ar/interviews/376302>

⁵² د. ابراهیم عبد العزیز شبحا، النظم السياسية والقانون الدستوري، منشأة المعارف، الإسكندرية، من دون سنة الطبع، ص 179.

ءوءه م: ٱفشنارفه كان

- 1 ٱفشنارفه ءه كم كه حكومهءف هه رفمف كورءسان له گهل حكومهءف عفراف له ژفر ءاوءرفرف لافه نف سففه م بكه ونه رفكه وءنك بو فف كلافف كرفنه وهف سنورف هه رفمف كورءسان ٱالفشء به مءءءهف 140 له ءه سءورف عفراف 2005.
- 2 ٱراغه فافءنف ءه وه لفءف كورءسانف ففءرالف ٱالفشء به م بئه ما فاساففه نفوءه وه لفءف و نفوخوفانهف كه له ءوفرئفنه وه كه مانءا باسما ن كرفه .

ملءص البء

ءناولنا فف هءا البء الموسوم بـ (إنفصال إقلفم كورءسان عن ءولة العراففة كإءى سبل لءل المشاكل القائمة) عن مصءلء الإنفصال وأنواعه بموجب قواعد القانون ءءولف وءءءلف؁ ومن ثم ألقفنا الضوء على ءوابع و الأسباب القانونفة والسفاسفة و الإءءصاففة الءف ءفءت بإقلفم كورءس ءان العراق بالإنءاه نحو الإنفصال عن ءولة العراففة . ثم بءءنا عن الإستفءاء كإءى الوسائل السلمفة وءفمقراطفة الءف ءؤكد علفها قواعد القانونفة ءءولفة وءءءلف؁ وءف فمكن من ءلالها الوصول الى حل سلمف و مناسب للمشاكل العالقة بفن إقلفم كورءسان و ءولة العراففة. وبعء ذلك بفنا موقف قواعد القانون ءءولف وءءءلف (ءسءور العرافف 2005) من الإستفءاء الءف أءرف فف إقلفم كورءسان من أجل إستقلاله؁ وءق اءلان إنفصاله أءافف الءانب عن ءولة العراففة؁ كإءى سبل لءل المشاكل القائمة بفنهما و للءءص من هءا الوءع المررف الءف فمر به شعب إقلفم كورءسان.

Abstract

In this research which is tilted “To what extent can the Kurdistan Region separate from Iraq”. As a solution for its problems. We discussed the term of “Separation” and its types based on the local and international legal texts. After that we shed light on the legal, political, and economic factors that pushes Kurdistan to separate from the federal State of Iraq, and then we discussed the referendum as a peaceful mechanism that is accepted by legal and democratic principles to reach the goal of independence to solve all the problems between the region and the federal state of Iraq. The research also contains a legal evaluation to hold a referendum as a tool to gain independence according to local and international laws in order to solve problems that affect the Kurdistan region.